

Nizami CƏFƏROV

Elçinin "Bu dünyadan qatarlar gedər" kitabı (1974) Yaşar Qarayevin "Duyğuların rəngi" adlı ön sözü ilə başlayır və tənqidi-ədəbiyyatşünas yazır:

"Son illərin Azərbaycan nəsrində nisbətən cavan nəslin təmsil etdiyi təmayullardan, axtarışlardan ibarət yeniliyi, novatorluğu bir proses kimi izləmək üçün həmin nəslin istedadlı nümayəndəsi Elçinin əsərləri maraqlı material verir".

60- ci illərdə qələmə alınmış "Dəyişmə" hekayəsinə Fikrət Sadıqdan belə bir epigrafla gətirilmişdir:

*Bəla günlərdə
Evimiz gəmiyə oxşayır.
Otağın kəyitə.*

Və həmin epigrafdakı ideyanın həm dəvə, həm də fəlsəfi şərh kimi qəbul ediləcək səhiflər gəlir:

"... Bəzən bizə elə gəlir ki, günlərimiz həddən artıq adi keçir, günlərimiz bir-birinin eynidir, dünən ilə bu gün arasında fərq yoxdur, əslində isə, elə bu gümanın özüdür günlərimizi eyniləşdirən..."

Sonra mətləbə keçilir...

Cavan bostəkar S.Qayıblı yeknəsək bir həyat yaşayır, bu yeknəsəqlikdən bir az kənara çıxanda həmin azca kənaraçılıqlar da başqa cür yeknəsəqliyə çevrilir... Günlərin bir günü başına qorxub əhvalat gəlir: illər boyu geyindiği sarı moxmari pəncəyi rəngini dəyişib gah yaşıl, gah göy, gah da boz olur...

"Cavan bostəkar S.Qayıblı sonralar bu hadisəni heç kəmə danışmadı - bilirdi ki, heç kim buna inanmayacaq. Həmin məşhur sarı pəncəyi isə "starevçe"ə satdığını deyirdi..."

Məmməd Arif yazırdı:

"Həzirlə keçmiş, ağıqlıqla yuxululuğu, hoqqatlı xəyalı, real hadisələrlə nağılı, əfsanəvi yanaşı təsvir etmək, daxili dialoqlardan, öz-özü ilə söhbətdən, dramaturji səhnələrdən... istifadə etmək onun təsvirlərinin emosional qüvvəsini artırır. Fikrimizi də bir qədər hərəkətə gətirir... Əsl mahiyyətə, nüvəyə çatmaq meyli bu yazıçıya xas olan bir keyfiyyətdir".

"Baladadaşın ilk məhəbbəti", heç şübhəsiz, Elçinin on maraqlı hekayələrindən biridir və bu hekayə ilə yeni Azərbaycan nəsrinə unudulmaz bir obraz - Baladadaş obrazı gəlmişdir...

"Abşeronunda, dənizin tap kənarında bir kənd var idi...

Kənddə təs-cims gözə dəymirdi, birco Baladadaşda başqa; Baladadaş kəndarası əsəfki yolun sakinsində; tut ağacının dibində oturmuşdu və bütün kənd camaatından fərqli, günün bu ehtiracında istidən qorxub- elomirdi; ağacın qotur kölgəsi nə vaxt idi yerini dəyişmişdi, amma Baladadaş öz yerini dəyişməmişdi, elə-eləcə günün altında oturub mürəbbə deyirdi".

Oyni-başı da "qaydasında"...

"Baladadaş yalın ayaqlarına səndəl gey-

"Altmışıncı", yetmişinci və ya "Bu dünyada qatarlar gedər"

"Elçin: yazıçının yaradıcılıq yolu" silsiləsindən dördüncü yazı

mişdi, oyninda parusın şalvar, qışaqol milomil trikotaj köynək var idi, başına "aerodrom" kepkə qoymuşdu və hordan bir tar damcılar bu "aerodrom" kepkənin altından yuvarlanıb Baladadaşın sıxaq sifətindən üzünə yağırı axırdı".

Şəhərdən kirayə tutduqları bağ evinə köçən qonşular xahiş edirlər ki, məşindən yükü boşaltmaqda onlara kömək eləsin. Və belə işlərə o qədər də meyli olmayan Baladadaş gələnlərin arasındakı qızı bayaqdan gözü aldığından könülsüz də olsa irəli yeriyib kütürüyə işarə edir ki, yekə paltar dolabını onun kürayinə təvəf itələsin... "Baladadaş əlləri ilə başının üstünə uyulmuş dolabı tutub addım atmaq istədi, amma ağırlıq altında dizləri titrədi, gözləri qaraldı... Və yadımdan çıxardı ki, yanında on səkkiz yaşlı gözəl bir qız var və bu qızın adı Sevil və Sevil yaman güləndi..."

Paltar dolabı yerə deyib "xurd-xoş" olur. Və onun "gürultusundan sonra bir anlıq sükut çökdü və yalnız bu bir anlıq sükutdan sonra Sevil əvvəlcə pısqıldadı, sonra da lap şaqqaq çökib güldü...

...Baladadaş əvvəlcə ağzı üstə yerə sorulmuş dolaba, sonra da gülüşü ilə kəndin homişəki yeknəsəqliyini alt-üst edən Sevilə baxdı və dedi:

- Eyb etməz, düzəldərik..."

Baladadaş bütün varlığı ilə hiss edir ki, "cəmi yarıncı saat bundan əvvəl heç tanımadığı bu onsekkiz yaşlı gözəl qız onun üçün doğma və əziz bir adamdır".

Və "Baladadaşın ilk məhəbbəti belə başladı..."

Abşeron kəndlilərinin həm maddi, həm də mənəvi etnoqrafiyasını zənginliyi (və dolğunluğu) ilə əks etdirən hekayənin ədəbi-ictimai mühitdə dərhal geniş maraqa səbəb olması təsadüf deyildi, bu, əsl bədii keşfi idi...

İlk məhəbbətin səhrinə düşən, onun həyəcanlarını yaşayan Baladadaş yərə-göyə sığmır... Heç dənizə də...

"Hər tərəf dəniz idi və bu saat dənizdə balıqlardan başqa bir də Baladadaş üzürdü; balıqlar görünürdü, amma Baladadaşın başı dənizin üzərində qaralırdı bəhrə; çıxırdı; Baladadaş elə ehməllicə üzürdü ki, dənizin sakiliyi də öz sakiliyində qalırdı, səssizliyi də öz səssizliyində..."

Və Baladadaşın məhəbbəti dəniz kimi dərin olsa da, hiss edir ki, Sevilə tay deyil, ancaq bu hissi özündən uzaqlaşdırmaq, ümidini itirməyə çalışır... Bunda qeyri-adi heç nə yoxdur; bu, insan təbiətidir...

"Baladadaş dənizdə idi və dənizdə Baladadaşdan, bir də ki... Sevilədən başqa heç kim yox idi. Sevil suda Baladadaşın qolları üzərinə uzanmışdı. Sevilin xurmayı saçları dənizin üzünə yayılmışdı..."

Baladadaşın məhəbbəti yalnız xəyalla-

rında monalidir, gerçəklikdə isə heç nə... "Çaça-çaça "aerodrom" kepkəsini, milomil trikotaj köynəyini, parusın şalvarını, son-dollorini çıxarıb özünü dənizə verdi, bir az al-qol atıb arxası üstə suyun üzərində uzandı və göyə baxdı; göy təmiz və sonsuz idi və bu saat bu sonsuz göy də bu dəniz kimi ancaq Baladadaşın möxsus idi".

Elçinin yazdığı tofokkürü (və təhkiyəsi) üçün elə ilk əsərlərindən səciyyəvi olmuş lirik- psixoloji üslub ki, onun "tərkib"ində, adətən, zərif bir yumor da olur, özünü "Bu dünyada qatarlar gedər" hekayəsində daha mükəmməl şəkildə göstərir...

"Əbilgilin kəndi dəmir yolundan yarıncı kilometr aralıqda dağın otağında idi. Bu kənd il on iki ay dumanlı- çişkinli olardı və dumanın- çişkinin içindən gecə- gündüz qatarlar keçərdi..."

Bir gün həmin qatarlardan biri, irəlidi yola xarab olduğuna görə, Əbilgilin kəndinin yanında dayanır. Və bütün kənd tükülür həmin "Bakı- Rostov" qatarındakı səmşimlərlə alverir... "Əbilgilin kəndində yumurta-toyuq qalır, yağ-pendir qalmadı, ağaclar da alça-oxk qalmadı, kimin əlinə nə keçirdisə, götürüb qatardakılara satmaq istəyirdi..."

Qatardan düşən "çəhrayı ayaqqabılı, çəhrayı corablı, çəhrayı paltolu, çəhrayı yanaqlı, çəhrayı papaqlı bir qız... xeyli aralıdan Əbilini Yaşıl, Sarı, Qırmızı qızlara gözləyir və Yəşil, Sarı, Qırmızı qızlar da Əbilinə baxıb güldülər. Aydın məsələdir ki, qızlar Əbilinin təhər- töhrünə güldülər..."

Əbilinin (onun əsl adı "Əbulfə" idi) həm gözü, həm də ürəyi qalır bu rəngbəzəng insanlarla dolu rəngbəzəng şöhrətlərə gedən qatarların dalınca... Ancaq illər keçir, Əbilini kolxozun "Qaz- 51" ilə gəlir Bakıya, universitet qəbul imtahanlarının hamısından "heç" aldığına görə onu göndərirlər Moskva universitetinə oxumağa. Və Əbilini ömründə ilk dəfə qatara minir... Qatar gəlib Əbilgilin kəndinin yanından keçəndə o, bütün dənizli-yə başa düşür ki, vaxtilə gördüyü qatarlar onun ürəyini heç yerə aparmayıblarmış. Və mətləb bu imiş ki, "bütün ömrü boyu bu yerlərə, bu balaca kəndə borclu olacaq və heç vaxt həmin borcundan çıxıb bilməyəcək, ən xoş vaxtlarında da, ən ləzzətli çağlarında da hordan bu borcluğu onu sıxacaq, sıxacaq, çünki dünyada çox şey qatarlar kimidir, gedir, gedir..."

İnsanın təbiətində olan voton- yurd toos- stibkeşliyinin təhlüşlər metafizikası hekayədə hər cür deklorativlikdən, sını pafosdan (qeyd edək ki, bu xüsusiyətlər 60-cı illərdə qədərki ədəbiyyatda, demək olar ki, meydan sulayırdı) uzaq bir sonluq, saf hisslərin təzahüründə təqdim olunur.

"Qış nağılı" "Bakıda qış-çovğunlu bir qış şəhəri"nin təsvirləri başlayır... Korim kişi möhkəm narahətdir, ona görə ki, bu qarda- çovğunda Bilgohdoki dedə- baba başına gedə bilməyəcək... Halbuki kiçukkan Nəbranın əlib gətirdiyi (ona görə də nəvələrinin "Nəbranın" adlandırıldığı) it "qarın, çovğunun bu vürhəvurunda ac- susuz qalmışdı Bilgoh

illərdə

bağındakı damın içində"...

Kərim kişi köhnə kişilərdən idi... "Oğlundan. gəlinindən, nəvələrindən, dost-taşılarından, qohum-əqrəbadan, uzun sözün qisası, bütün yaxın adamlarından başqa dünyada üç istəklisi var idi: birinci - neft, yəni ki, neft iyi, neft rəngi, neft həsrəti, neft sevinci; ikinci - dəniz, yəni ki, dənizin uğultusu, mülayimliyi, xəzrisi, göylüyü, böyüklüyü, dalgası, ləpəsi; üçüncüsü də - yaşıllıq, yəni ki, kol-kos, çəmənlilik - çiçəklilik, bir sözlə, alaqdan tutmuş çinara kimi nə vadısa da hamısı"...

Qar-çovğun olsa da, bağa gedə bilməyən Kərim kişini ən çox özündən çıxardan işə odur ki, daha qocalıb, əvvəlki hərəkəti yoxdur... Və bu məqamda qonşu Marqarita Abramovna gəlir. Keçmiş ağır illərdə Kərim kişi bu tənha qadına kömək edib onu işə düzəltdiydi, o da iyirmi ilə yaxın idi ki, hər həftə gəlib Kərim kişinin üzünü qırırdı... "Marqarita Abramovna yəqin dünyada təkə dəlləkdir ki, təkə də müştərisi var... Vay o dəlləyin halına ki, təkə müştərisi də gedə..."

Kərim kişi bir gün sonra səhər tez-dən neft qoxulu kürkünü geyib heç kimə demədən olanda Nabran üçün apardığı yemək bağlaması ilə evdən çıxır.

Kərim kişinin bu yaşında gah piyada, gah da qatarla qarda-çovğunda Bilgəhə gəlişi yüksək ustalıqla, təsirli metafizik-rəmzi bir dillə təsvir edilmişdir. Və dünya ədəbiyyatının klassik mətnlərilə müqayisədə heç cür geri qalmayan bu təsvirlər, heç şübhəsiz, nadir istedadın məhsuludur...

"Elə bil ki, ağac qəbiristanlığı idi və bu qəbiristanlıqda bu saat qar-boran firoluq eləyirdi.

Kərim kişi sol əlini qalın kürkünün üstündən ariq baldırına vurub:

- Bay səni! - dedi və qar-boranın firoluq elədiyi bu məqamda doluxsundu, amma bunu nə qocalığının ayağına yazdı, nə də yumşalmasının - ağaclar da adamlar kimi idi, ağaclarda da dözümlər var idi və bu dözümlər də hərdən beləcə qurtarırdı"...

"Günlərin bir günündə" hekayəsi nə həyatda, nə də sənətdə bəxti gətirməyən bir aktrisanın həyatından danışır...

"O zaman hələ ağıl kəsmirdi ki, hamı Dezdemonə ola bilməz, Tülkünə də oynamaq lazımdır və Tülkünə oynamaq da yuxusuz gecələr istəyir, istedad istəyir..."

Bu başqa məsələ ki, dünyada nə Tülkü olaydı, nə də onun mişarı, təkə elə hacileyləklər olaydı, ceyranlar, cüyürlər olaydı, güllər, çiçəklər olaydı"...

Səmayəni düşündürən, narahat edən odur ki, tale niyə onun üzünə gülməyib, niyə gənc yaşlarından onun qarşısına qızı Fatmanın atası kimi bir tülkünə, daha doğrusu, çaqqalı çıxardıb, niyə onu tək, qızını atasız qoyub?.. Gəncliyində Dezdemonə, Luiza, Gültəkin oynamağı arzulan Səmayə axırda gəlib Hacileylə-

yin balalarını yemək istəyən Tülkünün rolunu oynamaq olmur ki, bu da Fatmanı utandırır... Və anasının təkidinə baxmayaraq nə özü tamaşaya gedir, nə də rəfiqəsini valideynləri ilə birlikdə dəvət eləyir.

Hekayədə qəhrəmanın, taleyi nə qədər gətirməyə də, nikbin xarakteri zərif detal və təfərrüatlarla, orijinal ifadə-obrazlarla təqdim olunur; Səmayə heç vaxt ümidini itirmir, heç olmasa ona görə ki, taleyi onunkundan fərqli olacaq balası - gözəl - göyçək Fatması var...

"Nə qədər küləkli-yağışlı günlər olmuşdu, nə qədər adamın nəfəsini kəsən isti günlər, nə qədər adi günlər olmuşdu... Bax, bu gümüşü gün, məşqdən çıxıb evə gələ- gələ fikirləşirdi: düzdür, Dezdemonə daha olcaq olmaz oldu, vaxtı keçər oldu, amma Hərturda hələ irəliləyir, lədi Maqbet hələ irəliləyir, Kuraj ana hələ irəliləyir"...

"Bu dünyada qatarlar gedər" kitabına Elçinin ilk qələm təcrübələri sayılan üç dram əsəri də daxil edilmişdir ki, onların ikisi "efir üçün yazılmış hekayə", biri "dramatik povest" adlandırılmışdır ki, bu janr definisiyası, əlbəttə, ənənəvi yox, müəllif təxəyyülünün məhsuludur.

"Efir üçün yazılmış hekayə"lərdən biri - "Qızıl" böyük dramaturq Cəfər Cəbbarlığın xatirəsinə həsr edilmişdir.

1914-cü il avqustun 2-si axşamı Bakıda baş verən əhvalatın məzmunu bundan ibarətdir ki, milyonçu Kərbəlayi Muxtar havalanır, ailəsinin təkidinə baxmayaraq dəvət olunmuş doktoru yaxına buraxmır ki, onu müayinə eləsin. Kərbəlayinin xəstələnməsi xəbərini eşidən acgöz milyonçu "dostları" - Hacı Kazımağa ilə Karapet onun yatağının yanını kəsdirirlər, məqsədləri budur ki, Kərbəlayinin varidatını ələ keçirsinlər...

Sonda məlum olur ki, milyonçu yığdığı qızilları gözələnən siyasi iğtişaq qarşısında necə qoruyub saxlayacağından o qədər narahat olubmuş ki, başına hava gəlibmiş.

Hekayə-dramda kifayət qədər səciyəvi (və güclü) xarakterlər yaradılmışdır... Hacı Kazımağının "eşitdiyinə görə Kəbleyi heç bir vəsiyyət-zad yazmayıb. İzn versəniz, yəni məni vəkil etsəniz, bu işlə canı-dildən məşğul olaram. Bu saat aləm qarışıb bir-birinə. Sizin var-dövlətinizə göz dikən çoxdu... Camaat indi canavardır" sözlərindən məlum olur ki, elə canavarın ən böyüklərindən biri onun özüdür. Və bu canavarlıq, yirticilik bir də ona görə çox mizandır ki, millətin taleyinin həll olunduğu dövrdə baş verir. Odur ki, Hacı Kazımağaya deyilən aşağıdakı sözlər ünvanı tamamilə dəqiq olan ittihamdır:

"Erməni daşnakları, gürcü menşevikləri öz millətlərinin qeyrətini çəkir, bəs siz nə edirsiniz? Ac fəhlələr, əvəm kəndlilər ayağa qalxanda nə edəcəksiniz? - Yoxsa elə bilirsiniz ki, üstünüzdə gələn selin qarşısını sizin bu əbləh qonunuz kəsəcək?"

Doktor Mahmud bəyin sözləri isə bütövlükdə zəmanəyə aiddir:

"Bu nə rəzil zamanədir! Bu nə rəzil cəmiyyətdir! Uzaq burdan, Mahmud bəy! Uzaq! Uzaq! Uzaq!"

Həqiqətən, əsərin ideya-estetik ab-havasında aydın seçilən gənc Cəfər Cəbbarlı ruhu var...

İstər "Qızıl", istərsə də "Qatar. Pikasso. Latur. 1968" hekayəsi əsasında işlənmiş "Qatar yol gedirdi" hekayə-dramı Elçinin dramaturji istedadının ilk olsa da, kifayət qədər peşəkar göstərici-

ləridir... Xüsusilə yeddi şokil və epiloqdan ibarət "Poçt şöbəsinə xəyal"...

Yeniyyətə yaşlarından etibarən günlərini "xoş keçirməyə" vərdis etmiş meşşan təbiətli rəfiqələrin həyat fəlsəfəsindən danışan əsərdəki hadisələr əsasən poçt şöbəsinə cəvab edir. O poçt şöbəsinə ki, Ədilə burada çalışır (əslində, bu çalışmaq da deyil, can dərdi görülən bir işdir), rəfiqələri də vaxtaşırı onun başına yığırlar... Gəncliklərini hədə keçirmiş bu xanımlar artıq otuz yaşını adladığılarından normal ailə də qura bilməmişlər. Və taleyin (əslində, təsadüflərin) ümidinə qalmışlar... Ədilədən başqa...

Hadisələr üç mərhələdən keçir: məktub gözləyən Kişinin gəlişinə qədər, məktub gözləyən Kişinin mükəllimləri və Ədilənin öz "aile"sini tərk etməsi - dinamika, statika və dinamika...

Dramatik povestin əsas ideyası məhz statika mərhələsindən ortaya çıxır...

Ədilə, heç şübhəsiz, əsərin qəhrəmanıdır və onun adı, üzdən deyil, daxil-dən gələn narahatlığı (eyniliklərdən dağınıması) süjetin ana xəttini müəyyən edir...

"Mən daha bu cür yaşaya bilmərəm. İnsan nə qədər özünü aldadar? Bu qədər mənasızlıq olarmı? Bu qədər eynilik olarmı? Niyə həyat mənim üçün bu qədər boş keçir? Adam nə qədər xəyala dalar? Adam nə qədər özü- özü ilə danışar?"

Ədilədən fərqli olaraq, rəfiqələri Züleyxa ilə Gülzar isə özlərinə əziyyət verib bu mənasızlıq, boşluq, eyniyyət bərdə heç düşünmürlər də. Və müəllif onların "həyat fəlsəfəsi"ni antik dramaturgiya üslubu üçün tipik olan "xor"la təqdim edir:

*Bizim həyatımızda
Əhəmiyyətli bir şey
Tapa bilməzsiz siz.
Qoy desin Adə özü
Elə- belə həyatdan
İstədiyiniz qədər
Biz danışı bəlik,
Nəgiz kimi axacaq
Yox, danışmaq nə lazım?
Durmuşuq qarşınızda.
Başdan- başa bir heçik.
Boşdur bütün ömrümüz*

"Biz üçümüz də bədbəxtik. Züleyxa da, Gulya da, mən də. Çünki həyat qulağımızın dibindən axıb gedir işinin dalınca..." qənaətinə gələn Ədilə davam edir: "Hər gecə yerimizə uzanırıq, gözü-müzü yumuruq, ürəyimizin döyüntüsünü hiss edirik, yuxuya getmədən əvvəl içimizdən bir filosof baş qaldırır: "Belə yaşamaq olmaz. Filan işi düz eləmirsən. Niyə o cür etdin? Niyə o sözü dedin? Niyə həyatını təzədən qurmursan? Bu cür ki, sən yaşayırsan, bə, həyat deyil..."

Özünə bu sualları verən Ədilə, tamamilə təbii olaraq, maymaq ərinə tərk edir...

Ancaq poçt şöbəsi (həyat!) Ədiləsiz də köhnə qayda ilə işini davam etdirməkdədir...

Dramatik povestdə nəsr elementləri hələ güclüdür və hiss olunur ki, bu dramı dramaturqdan daha çox nasir yazıb, bununla belə personajların hər birinin - ən kiçiyinin də tipikliyi, hadisələrin dinamizmi, polemikaların həyatiliyi, mənalılığı, kolliziyaların əsaslılığı, xüsusilə çoxpolifoniyahılıq, görüntü- tamaşa ünsürlərinin zənginliyi göstərir ki, müəllif "nəsr təhkiyəsi" hüdudlarını peşəkarlıqla aşır...